

Wanda Drózka

*Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach**

E-mail: wanda.drozka@ujk.edu.pl

ORCID: 0000-0002-0628-1179

Biograficzno-pokoleniowe rysy w narracjach nauczycieli na tle przemian w minionym trzydziestoleciu**

Summary

BIOGRAPHICAL AND GENERATIONAL FEATURES IN TEACHERS' NARRATIVES AGAINST
THE BACKGROUND OF CHANGES IN THE PAST THIRTY YEARS**

The analyses are based on teachers' memoirs and autobiographical narratives that have been collected as a result of subsequent editions of research conducted between 1989 and 2016. These narratives show the problems, tensions and transformations in education, and in the role of a teacher in Poland over the past 30 years. Changes seen through the eyes of successive generations of teachers, against the background of their life history and professional experiences and achievements, are a record of the changes that took place during the system transformation. They may be the evidence of an inevitable generational change in the teaching profession and teacher community. Research shows that the generation born in the 1950s and 1960s, involved in the democratic changes in Poland at the turn of the 1980s and 1990s, is leaving the teaching profession. This generation participated in the "Solidarity" social movement. Its members were brought up and educated in the sense of a strong social commitment, the so-called ethos. Currently, young teachers born in the 1990s and later enter the profession. They belong to the generation of free, democratic Poland, which has a more pragmatic attitude to life and professional work in education. This is the generation of the internet, unlimited choice, and open global access to information and goods. The implications of such findings are discussed in the article.

Keywords: teacher, teaching profession, generation, biography, diary and autobiographical narrations

red. Paulina Marchlik

* Adres: Instytut Pedagogiki UJK, ul. Krakowska 11, 25-029 Kielce

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

Wprowadzenie

W niniejszym tekście dokonuję analizy generacyjnych przemian w zawodzie i w środowisku nauczycieli w Polsce na przestrzeni lat – od przełomu ustrojowego 1989/90. Czynię to na podstawie pamiętników i autobiografii nauczycieli, które zgromadziłam i opracowałam naukowo w kolejnych edycjach prowadzonych przeze mnie badań, począwszy od 1989 r. aż po 2016 r. Badania te zostały przeprowadzone z wykorzystaniem metody autobiograficznej w nawiązaniu do polskich tradycji tego nurtu badawczego (prac Floriana Znanickiego, Józefa Chałasińskiego, Jana Szczepańskiego, Antoniny Kłoskowskiej, Bronisława Gołębiowskiego, Jacka Leońskiego, Hanny Gizy i in.) oraz doświadczeń badaczy zachodnich (Normana K. Denzina, Ingeborg K. Helling, Daniela Bertaux, Fritza Schutze).

Materiały badawcze: autobiografie, pamiętniki, inne wypowiedzi osobiste nauczycieli zostały zebrane w drodze specjalnie organizowanych ogólnopolskich konkursów autobiograficznych, co stanowi nawiązanie do tradycji polskiej socjologii. Podejście to jest doceniane w badaniach prowadzonych przez zachodnich badaczy. Jak pisze Martin Kohli:

[w] przypadku metody biograficznej [...] należy dążyć do tego, by opierać się na autobiografiach, które powstają w specjalnych sytuacjach, z dala od rutyny życia codziennego, np. w wywiadach przeprowadzanych przez badaczy, czy też w ramach konkursów autobiograficznych (2012, s. 130).

Metoda autobiograficzna umożliwia ukazanie subiektywnej perspektywy indywidualnego podmiotu oraz wydobycie różnych wątków w historii życia, przez pryzmat pokoleniowej i biograficznej całości (Dróźka, 1993, 1997, 2005). Pozwala nade wszystko na rozumiejące wniknięcie, wczucie się w świat znaczeń, a także w styl pracy ukazany w autobiograficznych i pamiętnikarskich narracjach badanych nauczycieli. Umożliwia również poznanie i zrozumienie szerszego kontekstu społeczno-kulturowego i cywilizacyjnego dokonujących się przemian w edukacji i w zawodzie nauczyciela, jak też dziejących się procesów w szerszych układach społecznych oraz ich znaczenia w percepcji kolejnych generacji. Jak podkreśla Kohli – za Thomasem i Znanickim – analiza historii życia:

[...] nie ma na celu ukazania przede wszystkim cech jednostek, lecz stara się ujawnić, jakie ogólne lub (uogólnione) elementy one zawierają. Reprezentując historię życia jednostek,

metoda biograficzna ma dać dostęp do realiów życia zbiorowości społecznych (warstw, klas, kultur, itd.) (Znaniński, Thomas, 1976 za: Kohli, 2012, s. 128).

Polska tradycja metody biograficznej i jej swoistość polega na specyficznej drodze gromadzenia materiałów autobiograficznych, a mianowicie za pomocą specjalnie organizowanych konkursów na pamiętniki, autobiografie i inne wypowiedzi osobiste. Podejście to jest doceniane w metodologii interpretacyjnej, w której „podstawowym gatunkiem jest autobiografia, jako podstawowy materiał w tego typu badaniach [...] w ten sposób właściwą nazwą dla tej metody będzie «metoda autobiograficzna»” (Kohli, 2012, s. 126–127). Kohli odwołuje się tu do stanowiska twórcy metody Znanińskiego i Jana Szczepańskiego, którzy podkreślali znaczenie subiektywności w procesach społecznych. Trafnie podkreśla, że metoda autobiograficzna przeżywa renesans, któremu towarzyszą wysokie oczekiwania. I chodzi tutaj przede wszystkim o uzyskanie dostępu do życia społecznego w tak wyczerpującym stopniu, jak tylko to możliwe. O badania „od wewnątrz” tzn. z perspektywy jego znaczenia i aspektów subiektywnych oraz o uwzględnienie wymiaru historycznego owego życia społecznego. Oczekiwania te pojawiły się w opozycji do „redukjonistycznych, obiektywistycznych i statycznych tendencji głównych tradycji w teorii i metodologii” (Kohli, 2012, s. 127).

Na znaczenie badań biograficznych dla poznawania stylu pracy nauczycieli, na tle ich doświadczeń przedzawodowych, dróg życiowych i zawodowych, wskazuje Christopher Day. W swych analizach i badaniach nad rozwojem zawodowym nauczycieli w ujęciu holistycznym pisze, że refleksja biograficzna sprzyja budowaniu profesjonalizmu u nauczycieli (Day, 2004). Warto przytoczyć tu również badania takich autorów, jak F. Michael Connelly i D. Jean Clandini (1995). Umiejscawiają oni w centrum rozwoju zawodowego osobiste i zawodowe biografie nauczycieli, gdyż dają one dostęp do świata pragnień, potrzeb, problemów, różnych doświadczeń związanych z praktyką nauczania oraz jej uwarunkowań.

Inni badacze zauważają naukową przydatność gromadzenia i badania nauczycielskich narracji o ich historiach zawodowych i osobistych, gdyż pomagają one zrozumieć, jak nauczyciele tworzą powiązania między wiedzą teoretyczną a praktyczną (Josselson, 2006) oraz jak kształtuje się ich refleksyjność w różnych kontekstach norm, przekonań, kultur (Olson, Craig, 2012, za: Dvir, Schatz-Oppenheimer, 2020).

Prowadzone przeze mnie badania i analizy pomogły wyłonić najbardziej istotne sprawy i pytania. Zastanowienia wymaga nade wszystko kwestia, w jakim

kierunku powinna pójść modyfikacja zawodu nauczyciela oraz jego dostosowanie do wymogów (po)nowoczesności, globalizacji, cywilizacji informacyjno-cyfrowej, społeczeństwa uczącego się. Jak na tej drodze możliwe byłoby harmonijne pogodzenie koniecznej nowoczesności z elementami wartościowej tradycji tego zawodu, jego „społecznikowskiego” etosu, społeczno-kulturowych odniesień i identyfikacji, formacyjnego charakteru.

Pojawia się pytanie – jak przygotować nauczycieli, w jakie kompetencje ich wyposażać, aby w zamęcie skomplikowanych zależności epoki ponowoczesnej, potrafili oscylować pomiędzy ich rolą jako przewodników po świecie idei, wartości, tłumaczy ponowoczesnej kultury, na wzór niejako tradycyjnych **kulturalników** a zadaniami tzw. wąskich specjalistów, „fachowców od nauczania”. Zbigniew Kwieciński pisze:

[...] specjalista – tak, ale krytyczny wobec własnej dyscypliny, ciągle zadający jej pytania o zasadność podstawowych problemów i ich rozwiązań. Zarazem jednak mądry, odpowiedzialny przewodnik i tłumacz, umiejący stawiać dziecku i uczniowi zadania rozwojowe (1998, s. 19).

Przed zawodem nauczycielskim staje wiele nowych zadań. Czy będzie je w stanie podjąć nauczyciel o wąsko sprofilowanym wykszoleniu, tzw. techniczny specjalista od nauczania, *odhumanizowany*, pozbawiony szerszej społeczno-kulturowej, krytycznej, intelektualnej świadomości siebie, swej roli, swego sensu w zmieniającym się świecie? Jak możliwe jest złagodzenie tych niekorzystnych tendencji oraz mądre i harmonijne równoważenie tak odmiennych wizji zawodu nauczycielskiego?

Pokoleniowa płaszczyzna analiz umożliwiła poznanie tego, jak postrzegają swoją rolę społeczną, życie i pracę oraz jakie wartości cenią oraz do czego dążą nauczyciele z różnych okresów w najnowszej historii, których dzieciństwo i dorastanie oraz dalsze losy życiowe i zawodowe kształtowały odmienne warunki społeczno-polityczne, kulturowe i ekonomiczne. Jakie są symptomy zmiany pokoleniowej w zawodzie, której pojawienie się wydaje się nieuniknione w świetle moich dotychczasowych badań? Schodzi bowiem ze sceny nauczycielskiej generacja wielkiej zmiany, ostatni Mohikanie, jak się nazwali w swych pamiętnikach, ostatnie pokolenie etosowe, w tradycyjnym inteligencko-szlacheckim, społecznikowskim znaczeniu tego słowa. Są to nauczyciele, pedagodzy, wychowawcy, którzy przeprowadzali transformację, wdrażali reformę z 1999 r., która jednocześnie pozbawiła ich splendoru, znaczenia oraz wysokiej pozycji w przestrzeni społecznej i kulturowej, podporządkowując edukację wskaźnikom ilościowym i rynkowym. Do zawodu wchodzi młodzież, którzy stanowią

w większości pokolenie początku pierwszej dekady XXI w. Pojawiają się zatem pytania o to, jakie są rysy ich biografii pokoleniowych, jakie wnoszą wizje, wartości i aspiracje do myślenia o zawodzie nauczyciela.

Zakres i metoda badań. Kolejne edycje badań i kategorie analityczne

Od tożsamości roli społecznej ku tożsamości osobowej, autonomii i podmiotowości. Pokolenia polskich nauczycieli 1989/90

Zaakcentowany w tytule tej części rozważań kierunek przemian mentalności nauczycieli: *od tożsamości roli społecznej ku tożsamości osobowej, podmiotowości i niezależności* został uwidoczniiony w świetle badań nad trzema pokoleniami (wg koncepcji kulturowo-historycznej, socjologicznej, za Marią Ossowską i Janem Garewiczem) nauczycieli pracujących w szkołach na przełomie lat 1989/90, których sytuowano jednocześnie w adekwatnych fazach cyklu życia (według Erika H. Eriksona) i rozwoju zawodowego (wg koncepcji Donalda E. Supera). Badaniami objęte zostały trzy pokolenia nauczycieli:

1. **pokolenie starsze (wiek: 45–65 lat)** – pokolenie pierwszej połowy XX w., lat wojny i okupacji oraz pokolenie roku '48 i roku '56;
2. **pokolenie średnie (wiek: 29–44 lata)** – pokolenie środka XX w., lat 60. i 70., aż po wczesne lata 80., pokolenie roku '68, '70, '76, a także „Sierpnia” i „Solidarności” oraz
3. **pokolenie najmłodsze (wiek: 21–28 lat)** – pokolenie drugiej połowy XX w., Solidarności, stanu wojennego, zmiany ustroju.

W badaniach tych podjęto wątek następstwa i zróżnicowań pokoleniowych w środowisku i w zawodzie nauczycielskim, w sytuacji dokonującego się przełomu ustrojowego w Polsce (Dróżka, 1993). Wraz z kwestionariuszem ankiety (364 osoby) wykorzystano wypowiedź autobiograficzną pt. „Sens i godność mojego życia i pracy” (287 relacji). Wyniki tych badań ukazały znaczącą odrębność najmłodszego pokolenia nauczycieli, którzy do zawodu wchodzili w końcowych latach 80. i w latach przełomu ustrojowego.

Spośród trzech nauczycielskich pokoleń najmłodszy, najlepiej wykształceni, w zdecydowanej większości absolwenci magisterskich studiów uniwersyteckich i wyższych szkół pedagogicznych wyróżniali się silnymi dążeniami do podmiotowości, autonomii osobowej (niezależności), godności osobowej, samodzielności zawodowej oraz wysokiego poziomu profesjonalizmu. W takim